

УДК 343.9

Павло Юрійович ДАНИЛЬЧЕНКО

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

РАДИКАЛІЗМ ЯК КАТЕГОРІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. XXI століття трансформувало класичні виклики для кримінологічної науки на новий лад. Кримінальний радикалізм, характерний для періодів політичних збурень, набув нових відтінків у сучасних суспільствах епохи Постмодерну. І мова не тільки про політичну площину, а про соціальність як таку у найбільш широкому її контексті, про відтворення кримінального радикалізму в маргінальному середовищі взагалі й у середовищі засуджених до позбавлення волі, зокрема. Втім, пізнання новітніх проявів кримінального радикалізму, в тому числі й в українському суспільстві, серед засуджених у виправних колоніях України не може відбутися без глибинного вивчення сутності базової категорії «радикалізм».

Феномен радикалізму у тому чи іншому його прояві неодноразово ставав предметом кримінологічної уваги у працях Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, В. С. Батиргарєєвої, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, В. В. Голіни, В. К. Грищука, О. І. Гурова, С. М. Гусарова, Т. А. Денисової, С. Ф. Денисова, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, О. Г. Колба, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, А. Х. Степанюка, Є. Л. Стрельцова, В. М. Трубникова, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та ін. Варто відзначити і монографію Н. Г. Маслової «Протидія кримінальному радикалізму в Україні» (2020 р.). Віддаючи належне сформованому масиву знань, не можна не відмітити також і того, що в ньому залишаються вільні місця для наукового пошуку, а низка вихідних понять є дискусійними, потребують подальшого вдосконалення. Це ж відноситься і до поняття радикалізму, його сутності.

Метою наукової статті є надання опису і пояснення радикалізму як феномену та складової кримінологічного дискурсу, визначення його поняття.

Виклад основного матеріалу. першою задачею нашого дослідження є вираження сутності й поняття радикалізму і як соціально значущого, і як

персонально фокусованого (соціально не значимого або ж, принаймні, не настільки значимого як особистісне для індивіда) феномену. Постановку цієї задачі вважаємо методологічно важливою, з якої вже випливає перша заувага про націленість розкриття змісту радикалізму, рухаючись щонайменше двома лініями: 1) діяльнісно орієнтованою, протягом якої радикалізм постає як соціальна практика; 2) екзистенціально орієнтованою, уздовж якої, на декількох поверхах пізнання радикалізм виявляє своє внутрішньо-буттєве єство, символічно-акціоністське проявлення, яке виражає гони онтофілогенетичних природничо-культурних суперечностей, надскладні заплоти яких розгортаються у персонально-експансіоністських психічних просторах.

Послідовний рух цими напрямками вимагає, все ж, деякої послідовності, не в останню чергу, зумовленої лінійністю текстуальних (засобами фонетичного алфавіту) інструментів виразу думки. Ця лінійність вимальовує два відповідні виміри відтворення радикалізму, себто як явища соціального (у значенні відносно масових практик), а також як суто індивідуальних душевно-поведінкових збурень. Спершу звернімося до радикалізму як соціальної практики. Саме цей ракурс сприйняття цього феномену виявляється домінуючим у дослідницьких колах з проблем соціології, політології, культурології, кримінології.

Прийнято вважати, що радикал – прихильник крайніх заходів, рішучих дій. Радикалізм – світогляд і політика радикалів; обстоювання і застосування радикальних, зокрема політичних, заходів у розв'язанні питань теорії і практики¹. Здійснений Н. Г. Масловою розлогий аналіз численних наукових джерел, дозволив дослідниці дійти висновку, що радикалізм – це узагальнююча категорія, яка відображає прагнення до докорінних змін, охоплює ідеологічні цілі й засоби їх досягнення². Але неважко помітити, що в науці міцно утвердилося переважно політологічне розуміння й пов'язане із ним, тобто із політичним забарвленням, юридичне та кримінологічне бачення радикалізму. У довідкових же політологічних джерелах наголошується на тому, що радикалізм є теорією і практикою, що полягають в обстоюванні та застосуванні рішучих заходів, спрямованих на здійснення докорінних соціальних перетворень³; йому властива незмінність виконуваної ним функції соціальної та політичної критики, яка визначає його історичні кордони та субстанціональність⁴. Аналогічної позиції дотримується і

¹ Словник української мови. Академічний тлумачний словник : у 11 т. Т. 8 / В. М. Білоноженко, В. В. Жайворонок, В. П. Забеліна, Ш. Г. Кренцель та ін. ; за ред. В. О. Винник, Л. О. Родіної, Т. К. Черторизької ; голов. ред. І. К. Білодід ; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1977. С. 28.

² Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 10.

³ Бороздин А. Н., Сацута А. И. Политология в понятиях, категориях и персоналиях: словарь-справочник. М. : МосУ МВД России, 2012. С. 56; Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 10.

⁴ Політологічний словник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. Київ : МАУП, 2005. С. 631; Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 10.

Є. О. Васильчук, вказуючи, що радикалізм як соціально-політичний феномен є специфічним типом мислення та комплексом рішучих безкомпромісних дій, орієнтованих на оновлення суспільних відносин шляхом революційної трансформації базових засад суспільства¹.

Виходячи з констатації політологічного ухилу у тлумаченні й використанні категорії «радикалізм» у сучасній доктрині, а також, враховуючи ретроспективу становлення й оперування нею (категорією), Н. Г. Маслова висловлює цікаву думку, акцентуючи на тому, що радикалізм виводиться з ідейно-методичного ланцюжку концептів «консерватизм – лібералізм (або лейборизм) – радикалізм». Цебто від орієнтації на традицію, через поміркованість перетворень і поступову ревізію засад політичного устрою й до перетворень різких, докорінних і безкомпромісних. І це, наголошує вона, принципово важливо зафіксувати: радикалізм є контекстуальним, але при цьому його опозиційність є не стільки сутнісною, змістовною та ідеологічною, скільки функціональною; вона (опозиційність) виражає не цінність, а принцип, метод. Зміст переноситься з ідеї чи цінності на дію, на спосіб². Думка цікава, однак, як видається, не позбавлена можливостей для критичного аналізу.

Гадається, у викладеному розумінні радикалізму дещо перебільшеним є значення хоча і важливого, але не виключно важливого чи сутнісно визначального інструментального, зовнішнього його боку, про що свідчить недвозначно зроблений акцент на функціональному, методичному компонентів радикалізму як центруючому. За такого підходу геть втрачаються відмінності між радикалізмом та екстремізмом, а сам радикалізм зводиться до методу, способу діяльності, а не до властивості такої діяльності. З нашої точки зору, Н. Г. Маслова, правильно вказавши на опозиційну природу радикалізму, далі провадила мисленнєвий, дослідницький рух за другорядним напрямом: замість поглибити ідею контроверсійності, опозиційності як змісту радикалізму, науковиця перейшла на інший, не настільки важливий аспект радикалізму, що виражає виключно його об'єктивний функціонал.

Загалом не може не кидатися в око деяка розмитість обсягів поняття «радикалізм», бо ж навіть виявляють себе ознаки методологічної розгубленості й плутанини, що запанували у сучасній науці з приводу використання в дослідницькому обігу категорії «радикалізм» зі всіма його конотаціями. Це не могло не датися в знаки і на провадженні нашого дослідження, на початкових етапах якого ми тяжіли до ідеї відокремленого аналізу феноменів кримінального радикалізму та екстремізму в установах виконання покарань. Однак згодом стало зрозуміло, що екстремізм є пустопорожнім без радикального осердя. Він є зовнішньою, інструментальною оболонкою радикалізму. Останнє – явище більш широке.

¹ Васильчук Є. О. Радикальні та екстремістські рухи в Україні : субкультурний контекст. *Стратегічні пріоритети*. № 2 (27). 2013. С. 27.

² Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 10.

Тому допустимим (принаймні в цьому дослідженні) вважаємо відмовитись від термінологічної двоїстості на користь семантичної визначеності феномену радикалізму через використання широкого підходу, що передбачає охоплення як сутнісного (екзистенційного), так і функціонального підходів.

При цьому може здатися, що радикалізм постає аморфним, розмитим, не виявленим та не реальним без екстремістських практик, що означають лише одне – рішучу неприпустимість їх відтворення у конкретному соціально-конвенційному середовищі. Саме тому може відпасти необхідність у відокремленому їх вивченні і появі ідеї поєднання під знаком сенсоутворюючого начала (і пізнавальної, а від неї і превентивної, доступності, значущості), яке безумовно видніється у радикалізмі. Але така ідея буде обґрунтованою лише в тому випадку, коли буде чітке усвідомлення тієї обставини, що екстремізм без радикалізму існувати не може, а радикалізм без екстремізму – цілком. Екстремізм, як відомо, (від лат. *extremus* – крайній) – це схильність до крайніх поглядів, дій і заходів. До екстремістських відносять діяння, спрямовані на дестабілізацію суспільної ситуації та руйнування основних політичних інституцій (включно із прямим терором), розв'язання соціальних завдань шляхом революційних перетворень і навіть збройних заколотів¹.

Екстремізм розглядається також як одна із форм прояву правового нігілізму, оскільки ці явища мають спільну природу і джерела, співвідносяться одне з одним як загальне і окреме. Як відомо, правовий нігілізм – це стан суспільної і групової правосвідомості, що проявляється у запереченні права як соціальної цінності, негативному ставленні до права, законодавства, засобів правового регулювання, впевненості у непотрібності права, ігноруванні його можливостей і суспільної корисності. Відповідно, екстремізм – це форма нігілістичного заперечення суспільних відносин, що охороняються законом, спрямована на їх дестабілізацію і руйнацію, яка виявляється переважно у вигляді ідей та дій, пов'язаних із незаконним застосуванням чи загрозою застосування насильства². Тож екстремізм завжди, тобто за визначенням, є нелегальним, незаконним, антивладним. Радикалізм же може втілюватись і у державній політиці, нехай навіть і такій, яка через десятиліття буде названа (або не буде – знову ж таки, залежить від суспільно-політичного, історико-соціального контексту) злочинною. Радикальними, зрештою, можуть бути і законні реформи. Тому вище ми й зробили наголос на ширшому обсязі категорії «радикалізм» у порівнянні з «екстремізм».

Подальший пізнавальний рух у напрямку виявлення, опису змісту радикалізму у його першому, *соціальному, вимірі* змушує нас поринути у простори більш широкої панорами, репрезентованої діяльнісним підходом у

¹ Гобсбаум. Е. Дж. Вік екстремізму: Коротка історія ХХ віку 1914–1991 / пер. з англ. О. Мокровольский. Київ: ВД «Альтернативи», 2001. С. 12; Гуцал А. Ф. Екстремізм. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18837.

² Тимошенко В. І. Політико-правова характеристика екстремізму. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2017. № 2 (2). С. 21–22.

гуманітаристиці загалом та кримінології зокрема. При тому не складе надмірних зусиль помітити, що вже на цьому етапі дослідження радикалізму він значною мірою виявляється співзвучним феномену злочинності, яку також у кримінології традиційно розкривають через масовий (кримінальні практики) та індивідуальний (механізм індивідуальної кримінально протиправної поведінки) виміри. Тож, гадаємо, не буде несподіванкою, якщо при розкритті соціально-практичного виміру радикалізму ми звернімося до праць В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова та інших кримінологів, які не без успіху оперували діяльним підходом при вивченні злочинності.

Так, зокрема, А. П. Закалюк визначав злочинність як феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів суспільства. Сутність злочинності має змістовну предметність у діяльній кримінальній активності¹. Будучи результатом особливої за своїми мотивами, цілями та морально-правовій оцінці предметної діяльності, злочинність виступає лише як один з проявів людської активності. Предметний характер злочинної діяльності проявляється в конкретних потребах, цілях і мотивах, що є важливою обставиною для характеристики злочинності як різновиду соціальної активності².

Важливо розглядати злочинність, наголошує В. М. Дрьомін, не як сукупність злочинів, або систему, масу і т. п., а як різновид широко поширеної предметної діяльності, яка формує особливий вид соціальних практик. Відтворюється не юридична абстракція – злочин, а відтворюється тип поведінки людини. Інституціоналізовані кримінальні практики, інституціоналізовані форми злочинних проявів є основою злочинності, рушійною силою відтворення злочинності в цілому. В цьому механізмі особлива роль належить соціальним інститутам, в умовах яких кримінальна активність і реалізується³. І якщо піддатися першому враженню, то з'являється спокуса сказати, що і *радикалізм*, виявляючи свою приналежність до соціальних практик (визнати це нас зобов'язує перший обраний вимір дослідження радикалізму саме як соціальної практики), є феноменом інституціональним.

Водночас враження це не можна назвати хибним, не в останню чергу враховуючи ґрунтовність, теоретичну виваженість розробленої В. М. Дрьоміним інституціональної теорії злочинності. Але головне тут не це. Важливим видається маркування функціональної залежності радикалізму від середовища формування і проявлення соціальної діяльності. Інституційність

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 138, 139.

² Дрьомін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. С. 255; Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 273. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_43.pdf.

³ Дрьомін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. С. 520–522.

апелює до функціональності і задовольняє критеріям практичності, утилітарності. І хоча радикалізм є вельми специфічним, складногенерованим феноменом, в якому перетинаються як утилітарні, так й агресивні, експансіоністські і навіть лібідозні спонуки, на *рівні соціальних практик* все ж фіксується особистісно й екзистенціально індиферентна функціональність. Узагальнено її можна визначити як *змінюваність засновків та/або символів таких засновків у системі соціальних практик*. Під засновками тут ми розуміємо базові параметри (правила, умови, цінності, орієнтації) співбуття, чи-то пак співіснування: дискурсу, комунікації, мислення, діяльності. Схожу думку висловлює, до речі, і Є. О. Васильчук, який небезпідставно, виглядає, звертає увагу на символічно-протестний характер радикалізму як такого. Вчений, зокрема, зазначає, що протест, як прояв радикалізму, має не лише соціальне підґрунтя, зумовлене депривацією та маргіналізацією певних соціальних верств, а й проявляється на ціннісно-символічному рівні, ставлячи під сумнів обґрунтованість та відповідність базових засад існуючого суспільства соціальним запитам та очікуванням¹.

При цьому претензійність радикалізму на докорінну зміну засновків соціальних практик, систем соціальної діяльності аж ніяк не означає макрооб'єктність радикалізму. Масштаби цих систем та сфери їх побутування можуть бути різними: від міжнародної, регіональної, національної політики, релігійного облаштування соціальних порядків й до співжиття локальних агломерацій у межах громад, общин, сімей, трудових та інших ситуативно-вимушених колективів (військовослужбовці, засуджені тощо). Таким чином, радикалізм постає груповим сплеском соціальної енергії, що сприяє зниженню рівня тривожності в частині суспільства (колективу, групи) через примусову зміну значення та/або позначення засновків спільного існування. Поява радикалізму свідчить про максимальні значення соціальної тривожності, яка безпосередньо детермінує агресію. Від агресивності до радикалізму як агресії пролягає шлях соціального конструювання опозиційності. Сюди підключаються мережеві технології дискурсивно-символічного, новинного фреймінгу, формування, тиражування, популяризація «ехо-камер» (інформаційних капсул), як передвісника дискримінаційних практик (з легітимізацією чи без такої), а також менш витончені, але не менш ефективні технології політичної пропаганди. Це означає, що радикалізм цілком може бути конструйований в цілому, бути продуктом штучного походження: від формування, нагнітання соціальної тривожності (в тому числі через репресії й терор, тероризм), через призначення, називання її причин, установлення цілей, векторів розгортання агресивності тощо. Практика засвідчує, що це цілком реально.

В цьому контексті не позбавлена інтересу й позиція Ю. В. Орлова, який репрезентує деяке синтетичне розуміння злочинності: це *історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що*

¹ Васильчук Є. О. Радикальні та екстремістські рухи в Україні: субкультурний контекст. *Стратегічні пріоритети*. № 2 (27). 2013. С. 27.

виражається у масових, інституційних, суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності злочинів, а також злочинній діяльності¹. Тож злочинність має розумітися як соціально-конструктивістський сегмент (сфера) соціальної діяльності, який вміщує в собі незмінне антропологічне, а тому – природно зумовлене, ядро. Воно формується за рахунок тих внутрішньо властивих деструктивних особистісних тенденцій, про які вів мову В. С. Овчинський, а саме: агресію, експансію та обман. Конкретні ж форми, контури їх проявів в різні часи, в різних суспільствах та за різних політичних, правових режимів можуть суттєво різнитися та, таким чином, набувати у своїх оцінках конвенційного характеру². Крім того, Ю. В. Орлов також обґрунтовує дискурсивну³ та екзистенціальну⁴ природу злочинності.

Варто відмітити, що викладені судження, які з того чи іншого ракурсу описують природу злочинності так чи інакше, але не представляють жодної специфіки злочинності, нічого такого, що її відрізняло б від безлічі інших видів соціальної діяльності, окрім того, що така діяльність, якою є злочинність, є кримінально протиправною, тобто має свій винятковий конвенційний сегмент, в якому і *конструюється* специфічна правова оцінка (але ж не сама діяльність). Але це не означає того, що вказані позиції є хибними чи надміру вразливими до критики. Навпаки – в цьому виявляється є науково-аргументна сила, яка не обмежує, але відкриває для дослідника найширшу панораму, найширший спектр векторів прикладання пізнавальних зусиль, що зачіпають всі без виключення аспекти людського, соціального. Злочинність є людським, надто людським проявом природи, а тому й має вивчатися не однобічно, а комплексно, із врахуванням всіх світлих і темних сторін нашого ества, всіх можливих компліментарних парадигм та настанов.

Відтак, важливою заувагою, що впливає із аналізу діяльнісного і дотичного до нього (інтегративних, синтетичних тощо) підходів до опису і пояснення суті злочинності, є те, що радикалізм, так само як і злочинність, має мінливі, релятивні контури. Але він не лише межує (як злочинність), а представлений по обидва боки кримінально-правових конвенцій, що робить його конвенційно бінарним – і кримінальним, і не кримінальним, тобто легальним. Менше з тим, він, як і всі види діяльності, що претендують на гносеологічний статус соціальних практик, є інституціональним (функціональним), дискурсивним (адже предметним) та екзистенціальним, тобто детермінованим глибинним переживанням існування (загроз

¹ Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності : від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 5. С. 275. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_43.pdf.

² Там само.

³ Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2018. № 1 (18). С. 126–136.

⁴ Орлов Ю. В. Trauma studies у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2020. № 2 (23). С. 11–31; Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічно-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2021. № 1 (24). С. 85–105.

існуванню) та/або ж супроводжується таким переживанням і є виявом екзистенції.

Важливим також є усвідомлення і того, що радикалізм є не просто способом чи методикою впливу на усталений порядок, проростаючи з нього, як його контраверсія. Радикалізм – це перш за все *установка, спосіб сприйняття, інтерпретації дійсності, напрям мислення*, що пред'являє розмежування, відмежування від наявного, дійсності. Установочне (передумовлене) мислення первинне (нехай навіть мова йде не про наукове чи філософське, релігійне, а суто про доксихне мислення, власне доксу), діяльність, практика – вторинні. Таким чином, ми знову виходимо на радикалізм як особливий тип мислення, що розгортається у конкретному дискурсі й наративах, які на смисловому або принаймні знаковому рівні є опозиційні до існуючого порядку, в якому кристалізується радикал. Але це не означає апіорне устремління останнього у майбутнє. Цілком можливе й прагнення до минулого, до гальмування темпу соціального часу, що проявляється, зокрема, як доводить Ю. В. Орлов¹, й у початках війни РФ проти України. Конкретний напрям радикалізації соціальних практик – справа наративів, ідеологій, а також індивідуальних і колективних екзистенцій, травматичного досвіду, використовуваних технологій маніпуляції публікою. Тому, як можна переконатися і з логіки цих теоретичних викладок, і з їх емпіричного базису, що вбачається як у численних подіях минулого (революції, бунти, терори, війни), так і теперішнього, ідеологічне підґрунтя радикалізму не є принципово важливими для його означення, об'єктивізації; абсолютно неважливо, чи розгортається, скажімо, терор з боку комуно-соціалістів, а чи з боку націонал-соціалістів, адже він розгортається як антигуманна практика, як практика вбивств і принижень.

Але критик може цілком слушно апелювати і до того, що з використанням визначених нами ж вище дослідницьких позицій, згідно з якими радикалізм може бути як нелегальним, так і легальним, чи принаймні правовим хоча й незаконним, абсолютно точно можна провести морально-правову різницю між терором окупантів на окупованій території і радикальним рухом партизанського спротиву, поєднаного зі знищенням окупантів на тій самій території. До речі, «свіжа» ст. 43-1 КК України легалізує заподіяння шкоди, в тому числі й смерті у відповідних випадках виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України². То чому ж ми кажемо, що ідеологічні засновки, наративи, від яких відштовхується радикалізм, з яких він проростає не є принципово важливими, не мають суттєвого значення?

Гадаємо, у нас, все ж, є достатньо підстав наполягати на нашій первинній тезі. Справа в тому, що не важливість, про яку ми ведемо мову, може розглядатися у функціональній (зниження рівня тривожності через

¹ Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 58–60.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

зміну засновків співжиття) системі координат, індиферентній будь-якій ідеології, в тому числі моралі, правовій ідеології тощо. Дистанціювання від будь-якої ціннісно-світоглядної системи при визначенні радикалізму є необхідним для того, аби позбавитись будь-яких можливих нашарувань-упереджень на визначенні цього феномену. Ми маємо визначити лише ті його ознаки, що залишатимуться у «сухому залишку», що результує застосування методу ейдетичної редуції. Відтак, маємо дійти згоди у тому, що не ідеологія як предметність мислення, а *установка, як напрям розгортання мислення, його передзаданість, векторальність, в яку укладається будь-яка предметність, є визначальним для формування радикалу діяльності, як психічної, так і фізичної.*

В цьому контексті звертає на себе увагу позиція Н. Г. Маслової, яка наголошує на тому, що вперше визначення радикалу з'являється у тексті Стислого оксфордського словнику 1802 року видання. Під радикалом пропонувалося розуміти захисника радикальних реформ; того, хто володіє найбільш «просунутими» поглядами на політичну реформу в демократичному напрямі, а також належить до крайньої секції ліберальної партії¹. Виходячи з такого підходу, наголошує Н. Г. Маслова, у підґрунті якого лежить критерій «просунутості» ідей і поглядів, радикалами слід вважати практично всіх прихильників та провідників концепцій загального блага, починаючи з Аристотеля, Платона, Сократа, Аристофана й навіть (а може, й передусім) Христа, середньовічних реформаторів, найбільш значимих в історії мислителів-просвітників, які у постренесансний період сплеску інтелектуальної пасіонарності фонтанували ліберально-демократичними та природно-правовими нарративами, й закінчуючи комуністами, нацистами та сучасними релігійними фундаменталістами². Іншими словами, самого лише устремління (нехай навіть і «найпросунітішого», технологічно орієнтованого чи бозна якого ще) до кардинальних перетворень суспільного устрою, до фундаментального «переналаштування» ціннісних орієнтирів, установок, правил соціального співжиття недостатньо для досягнення сутності, смислового осердя радикалізму як такого. Ба більше: вони не те що є недостатніми, вони ж бо навіть є неспецифічними для радикалізму.

Не є таємницею, що сучасна домінуюча у світі політекономічна система не є досконалою. Поруч зі всіма перевагами лібералізму третьої і наступних хвиль, зі всіма атрибутами і реальними й ефективними соціально орієнтованими, гуманістичними практиками, численними є і системні кризи: фінансові, воєнні, гуманітарні, зрештою – екологічні; останнє – найважливіше, адже змушує лінію горизонту людського існування зціпеніти, трансформуючи лінію, що постійно віддаляється, на таку собі «фінішну стрічку». Тож будь-які альтернативи сучасному лібералізмові слід було б сприймати як радикалізм. Однак, на щастя, далеко не всі ідеології (в тому

¹ Neumann M. What's Left? Radical politics and the radical psyche. Peterborough (Canada) ; Lewiston (N.Y.), 1988. P. 11.

² Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 8.

числі ідеології-рухи) перетворюються на таку практику, що зумовлює тектонічні розлами й розриви соціальної матерії, злам конвенційності. І не лише у так званих зонах геополітичної турбулентності, а й на рівні уселюдства (якщо останнє, звісно ж, допускається, здатне бути помислене). Радикал виникає там, де збурення раціональне сягає екзистенційного рівня й виходять в онтологічне зіткнення, опозиція переростає у в активне, реактивне, короткострокове (що також умовність; може розглядатися і в межах періоду життя одного покоління, протягом якого суб'єкт, індивідуальний чи колективний, прагне відчувати результат своєї опозиції, контрфлексії та контракції) протистояння. З'являється мультиплікатор незгоди, неспокою, переживання потреби діяти, переживання самої дії. І саме цей мультиплікатор, цей екзистенційно-онтологічний компендіум, що діє проти реальності, кидає виклик принципу реальності, намагаючись адаптувати його (а скоріш підкорити) під принцип задоволення в результаті не уходу від реальності, а швидкої її зміни, достатньо швидкої, щоб встигнути отримати у певній досяжній перспективі задоволення, в тому числі й через зниження рівня страждання, хоча б тимчасового. Отже, ідея (не головне), переживання, з тією чи іншою мірою успіху адекватності обрамлене дискурсом та укладене в матрицю *установки* (установок) як напряду мислення й готовності до дії, а також дія (комунікація, у широкому сенсі) – ось сплав, з якого проростає радикалізм.

До того ж не зайвим буде ще раз підкреслити важливу обставину: масштабність, фундаментальність, власне радикальність змін, націленість на них є контекстуальними, відносними, що можуть себе виявляти як на рівні соціальних груп, суспільства, держави, міждержавних відносинах, колективних практиках (в тому числі й зокрема – війни), а й на індивідуальному, на рівні умовно незначної за обсягами системи колективної діяльності, навіть окремої ситуації, вихід з якої, трансформація якої цілком може відбуватися у радикальних смислах, траєкторіях їх розгортання у способах дій. Саме тому категорія «радикалізм» є в достатній мірі гносеологічно гнучкою, а тому й зручною для оперування в кримінологічних дослідженнях об'єктів різного ступеню масштабування. В тому числі це відноситься і до кримінального радикалізму у кримінально-виконавчих установах.

Враховуючи викладене, можемо запропонувати вузьке й широке розуміння радикалізму. У **вузькому розумінні радикалізм** – це *соціальна практика відмежування та опозиціонування, що виходить із заперечення наявного порядку (правового, політичного, економічного, морального тощо) та установки на зміну засновків суспільного співжиття, що реалізується через умовно інтенсивну активність щодо конструювання альтернативного порядку і його діяльнісну або символічну онтологізацію*. Звернімо увагу, що у цьому визначенні «запаковані» ознаки дискурсивності та інституціональності, оскільки визначено, що радикалізм – це соціальна практика.

У широкому ж значенні радикалізм – це антропологічно постійний прояв боротьби з соціальною ентропією через невдоволення культурою, феномен цілеспрямованого, провокованого й конструйованого вивільнення соціальної енергії у напрямі суттєвих змін (відміни) культури на підставі передданого (установочного) мислення. Тут варто, вочевидь, дати деякі додаткові пояснення. По-перше, радикалізм ми визнаємо за ознаку прагнення до життя (в тому числі, як не парадоксально, й через руйнації, вбивства та інші антигуманні практики) й опозицію до владних прагнень соціального умиртвіння через консервацію порядків владарювання. У цьому сенсі використання категорії «ентропії» видається доречним і можливим, адже саме вона, будучи однією з вихідних у другому законі термодинаміки, описує тенденції і стани урівноваження й редукції змін, відмінностей у закритих системах. Відтак, радикалізм постає збуренням проти ентропії у соціальних системах.

Будучи тривожно-бунтарським проявом особистості, радикалізм в індивідуальному вимірі є конструйованим, соціально зумовленим діалогом з приводу власного проекту майбутнього через трансформацію соціального контексту. Саме тривожність, як прояв страждання і прагнення до уникнення ще більших страждань у майбутньому, виражає переживання екзистенційного страху.

*Це, по-перше, означає, що радикалізм – це про майбутнє, про проект особистісного майбутнього. Людина, підкреслював Ж. П. Сартр, просто існує, і вона не тільки є такою, якою себе уявляє, а й такою, якою вона прагне бути. Людина – істота, яка спрямована у майбутнє і усвідомлює, що проектує себе у майбутнє. Людина – це перш за все проект, який переживається суб'єктивно¹. Водночас, постійне устремління в майбутнє означає і *перманентний неспокій*, таку ж *постійну незадоволеність буттям*. І тільки в минулому – резюмує той таки Ж. П. Сартр – я зможу примиритися із собою². Тому радикалізм виникає як відчайдушна і заздалегідь приречена на невдачу спроба віднайти остаточно щасливе майбутнє, безповоротно віднайдений парадиз. Втім, цього ніколи не трапляється. І причина цьому – все та ж природа людського неспокою, що є суто приватною справою, хоча й антропологічною константою. Однак вирішити цю справу принципово через вплив на зовнішнє середовище рішуче неможливе, але ж так хочеться... Так хочеться вбачати причини свого неспокою, своєї тривожності не у самому собі, а у інших, в обставинах... Тому у випадку з радикалізмом особистіне майбутнє проектується, формується, відстоюється не через рефлексію й аутогенез, а через суттєві зміни соціального контексту, аж до його засновків (установок, орієнтацій, цінностей, дискурсу тощо) у тому чи іншому масштабі. Найрадикальніший з усіх радикал-акцій – знищення контексту, знищення середовища. Достатньо прочитати декілька строк з «Інтернаціоналу», щоб переконатися, що його текст яскраво ілюструє радикальну установку на*

¹ Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / пер. с фр. А. А. Санина. Онтология. Тексты философии / ред.-сост. В. Кузнецов. М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. С. 216, 217.

² Сартр Ж. П. Тошнота / пер. с фр. Ю. Я. Яхниной. Київ: Форс Україна, 2022. С. 317.

докорінну зміну світу через його руйнацію, а також бажаний проєкт власного майбутнього (вельми претензійний проєкт, що буквально відсилає до устремління стати всім).

По-друге, як можна побачити з цих кількох строк інтернаціоналу, а також із широкої емпіричної панорами сьогодення, часто (хоча й не завжди) *радикальна установка формується та реалізується у фарватері солідаризації*. «Я» поступається місцю «ми», в тому числі і зокрема на індивідуальному рівні радикалогенези. Наявність солідарної позиції полегшує проєктування особистого майбутнього у контурах соціальності. І цим в першу чергу пояснюється прагнення до об'єднання. І це прагнення неважко помітити у риторичі як людей з активною політичною позицією, що готові до дій, так і їх пасивних співучасників. Однак варто пам'ятати, що як тільки з'являється «ми», що витісняє «я» – моментально звужується простір для мислення, формується сприятливе підґрунтя для поширення соціальних міфів, усталення міфологічної свідомості, що, як відомо, фондується на раціональності, а емоційністю. Атож вона, ця свідомість, її носії є невразливими до критики, заснованій на раціональній аргументації. Тому у багатьох і викликає відвертий подив абсолютна резистентність до критичного мислення у значній частині суб'єктів соціальної комунікації, що відстоюють легітимність війни РФ проти України. Але дивуватись тут нема чому. І хоча цей аспект проблематики кримінального радикалізму (а агресивна війна – це вельми яскравий прояв кримінального радикалізму) ще очікує на свою усесторонню розробку, тим не менш є достатньо, вважаємо, підстав, аби констатувати зв'язку відмови від мислення й суспільної радикалізації, або у солідарності з владою (опозиція до зовнішніх по відношенню до країни суб'єктів: інших держав, військово-політичних блоків, міжнародних організацій тощо), або у конфронтації до неї. Варто бути свідомим тієї обставини, що соціальна солідарність – функціональна. І так само як і виконання соціально корисних функцій об'єднання зусиль заради безпеки, задоволення колективних потреб економічного, культурного штибу, вона так само може давати ефекти й деструктивного характеру, спрямовуючи соціальну енергію войовничо-конструйованими каналами антигуманних практик. Так народжується радикалізм кримінальний.

Висновки. Таким чином, радикалізм у кримінологічному дискурсі посідає особливе місце, набуваючи значення семіотичного мосту між предметними блоками детермінації злочинності, особистості кримінального правопорушника, віктимології, а також агресивно-насильницької злочинності. При цьому у вузькому розумінні радикалізм може розумітися як соціальна практика відмежування та опозиціонування, що виходить із заперечення наявного порядку (правового, політичного, економічного, морального тощо) та установки на зміну засновків суспільного співжиття, що реалізується через умовно інтенсивну активність щодо конструювання альтернативного порядку і його діяльнісну або символічну онтологізацію. У широкому ж – як антропологічно постійний прояв боротьби з соціальною ентропією через невдоволення культурою, феномен цілеспрямованого,

провокованого й конструйованого вивільнення соціальної енергії у напрямі суттєвих змін (відміни) культури на підставі передзаданого (установочного) мислення.

В індивідуальному вимірі радикалізм є конструйованим, соціально зумовленим діалогом з приводу власного проєкту майбутнього через трансформацію соціального контексту. Саме тривожність, як прояв страждання і прагнення до уникнення ще більших страждань у майбутньому, виражає переживання екзистенційного страху.

Pavlo Yu. DANILCHENKO

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

RADICALISM AS A CATEGORY OF CRIMINOLOGICAL DISCOURSE: CONCEPT, CONTENT, VALUE

The article is devoted to the study of the socio-psychological nature of radicalism and the establishment of its place in the system of criminological discourse. An understanding of radicalism in the social group and individual dimension is proposed. In the social group, a narrow and broad understanding is proposed. The opinion is defended that radicalism is a social practice of delimitation and opposition, based on the denial of the existing order (legal, political, economic, moral, etc.) activity or symbolic ontologization. In the criminological discourse, radicalism occupies a special place, acquiring the significance of a semiotic bridge between the subject blocks of crime determination, the identity of the offender, victimology, and aggressive-violent crime.

Key words: *radicalism, opposition, delimitation, denial, change, aggression, expansion, crime.*